

Södra stadshusets omgivning

Marianne Råberg

När Södra stadshuset började uppföras på 1660-talet befann sig Stockholm i slutet av en mycket omvälvande period i stadens historia. Under några decennier hade staden mest liknat en stor byggarbetsplats. De stora ambitioner som rikets styrande hade för att ge huvudstaden en yttre utformning som bättre svarade mot landets nya stormaktsställning hade nu fått genomslag i verkligheten. Den mängd nya människor som sökt sig till huvudstaden framtvingade också en omfattande byggaktivitet.

Aldrig förr eller senare i stadens historia hade befolkningsökningen procentuellt varit så stor på kort tid – invånarantalet hade nära tredubblats mellan 1630 och 1650 och närmade sig 40.000.¹ Stadens yta hade ökat högst påtagligt; Norre förstaden införlivades med staden 1635 och kronan donerade några år senare omfattande markområden på Ladugårdslandet och Kungsholmen för att ge plats för ny stadsbebyggelse.² Södermalm tillhörde redan staden.

Nya moderna stadsplaner hade utarbetats för Stockholms malmar, planer som inte bara var avsedda att reglera det omfattande nybyggandet utan som också innebar att redan bebyggda områden radikalt skulle omvandlas. I princip skulle inte någon av de gamla oregelbundna tomterna vid de naturligt framvuxna vägsträckningarna få ha kvar sin utformning; marken skulle indelas i ett praktiskt och lätthanterligt rutnätssystem med raka gator och rektangulära kvarter och tomter.³

Medeltidens och 1500-talets befästningsmurar runt stadsholmen bröts ned och kom aldrig att få någon mer påtaglig ersättning i verkligheten även om projekt

efter projekt för nya försvarssystem diskuterades och sannolikt också var styrande för hur staden avgränsades och hur stadsplanerna utformades.⁴

Omvandlingen kostade stora pengar. En tilläggsavgift på tullen, den så kallade tolagen, tillerkändes staden i avsikt att medlen skulle användas för stadsbyggnadsverksamheten. Stadens bevarade räkenskaper ger oss en tydlig bild av hur arbetet gick till och hur det finansierades.⁵

Regleringarna när Södermalm

Stadens mest kostnadskrävande byggprojekt var den nya slussen, som färdigställdes i början av 1640-talet.⁶ Vid denna tidpunkt hade regleringsarbetet i de norra stadsdelarna till stora delar genomförts – åtminstone vad gäller utstakning och fördelning av de nya tomterna – och när nu överfarten till stadsholmen återigen kunde fungera ostört började man med att staka ut nya gator och tomter på Södermalm.⁷ I slutet av 1640-talet var tomtregleringsarbetet i stadsdelen till största delen administrativt genomfört vilket bevarade tomtöreslängder visar.⁸ Men alla hus som låg i vägen för det nya gatunätet var ännu inte rivna och man hade heller inte överallt helt lyckats att få till stånd helt regelbundna tomtgränser inom kvarteren i de tidigare bebyggda områdena.⁹

På samma sätt som nuvarande Gustav Adolfs torg, det stora huvudtorget på Norrmalm, var lokaliserat till platsen varifrån broöverfarten till stadsholmen utgick, hade Södermalm sin viktigaste öppna plats-

bildning i motsvarande läge söder om staden. Denna plats sökte man nu ge en värdig regelbunden utformning, men en så jämn form som torget på Norrmalm fick (100 x 200 alnar) var svårt att uppnå. Marken sluttade kraftigt både mot Mälaren och Saltsjön och den gamla försvarsgraven skar av näset i en båge. Flera förslag till av ordnande av torget kom att diskuteras under 1600-talets lopp.¹⁰

Götgatan och Hornsgatan kom att bli huvudgator i det nya regelbundna gatusystemet. De utgick båda från torget, i rät vinkel mot varandra. Hornsgatan ledde fram till tullporten i väster medan Götgatan i rak linje i princip ledde mot näset vid Skanstull – även om man var tvungen att förlägga tullporten och utfartsvägen söderut öster om Götgatan på grund av den sankta marken sydost om Fatbursjön.

De nya husen

Så snart de nya tomterna stakats ut satte en omfattande byggverksamhet i gång. I centralare lägen var det också fråga om ett omfattande rivningsarbete. För dem som ägde mindre timrade hus och stugor – sådana fanns det gott om på Södermalm – kunde också flyttning av huset bli aktuell. Enligt en mantalslängd från 1650 fanns då ett tjugotal stenhus på Södermalm; nästan alla var nybyggda efter den nya planen. Fler-talet av dem låg i trakten närmast Södermalmstorg, vid Hornsgatan, vid Götgatan och Peter Myndes backe.¹¹ Ett kvartsekel senare hade stenhusen fyrdubblats till antalet. Men fortfarande var dock den stora majoriteten av tomterna bebyggda med hus av trä.¹²

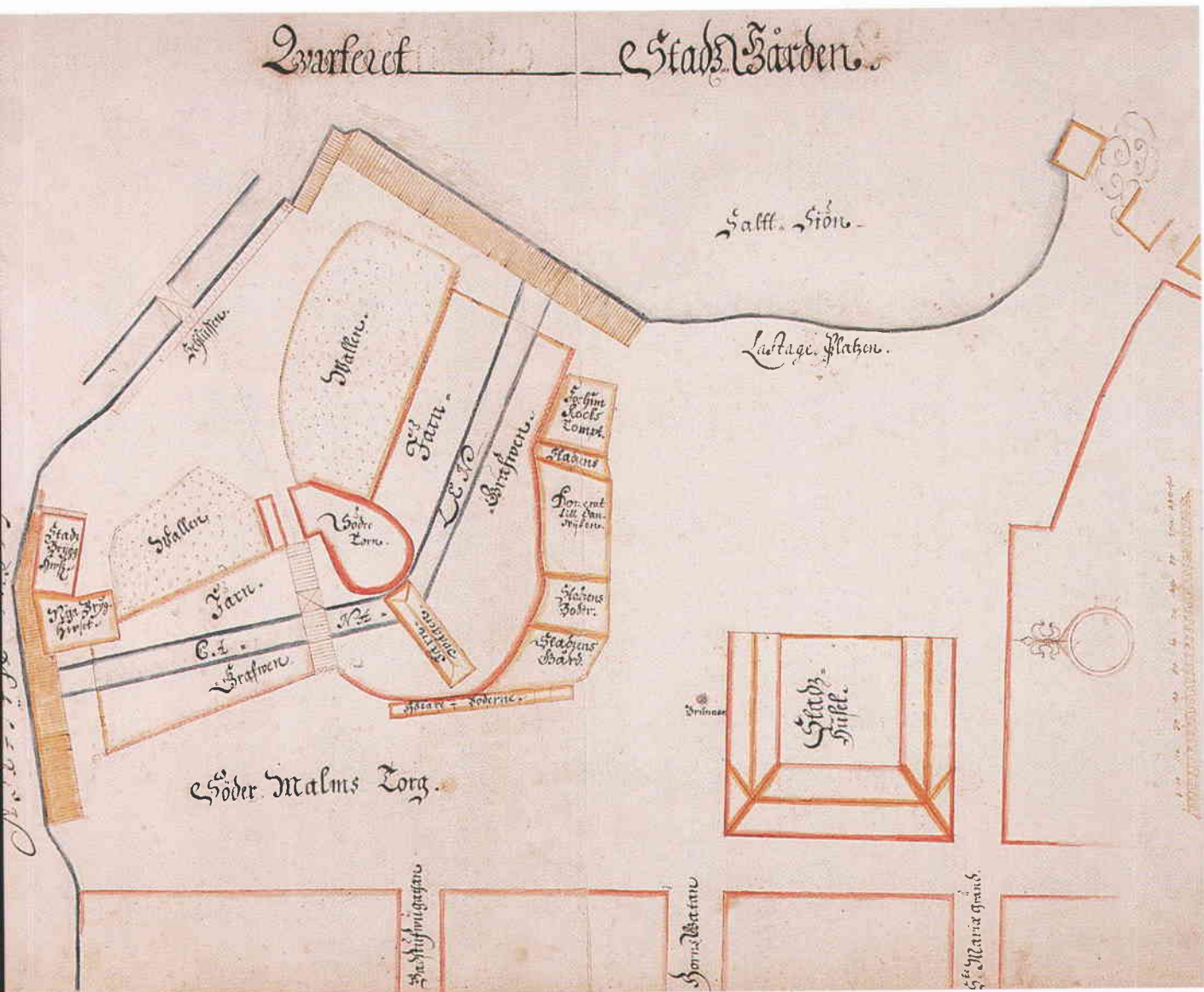
Den inom staden ansvarige för stadsbyggnadsarbetet, byggningsborgmästare Jakob Grundel, ägde redan före stadsplaneregleringen flera tomter på Södermalm och lade nu beslag på mitttomten vid Södermalms-torgs västra sida. Det gick dock ganska långsamt med byggandet av det stenhus som var tänkt här – först omkring 1670 fullbordades bygget för en ny ägare, Henrik Thun-Rosenström, och då efter nya ritningar

av Johan Tobias Albinus.¹³ Huset står kvar och något av dess ursprungliga gestaltning är fortfarande upplevbar. Tomten söder härom i hörnet av Hornsgatan bebyggdes under 1640-talet av vinskänken Hans Marskalk med ett ståtligt hus med utskänkingslokaler – en viktig funktion invid torget – och norr om Grundels tomt påbörjade Johan Skytte, känd bl a som Gustav II Adolfs lärare, sitt stenhusbygge som blev klart 1645 – men då var Skytte redan död.¹⁴ Också dessa båda hus finns kvar, dock kraftigt ombyggda i senare tid.

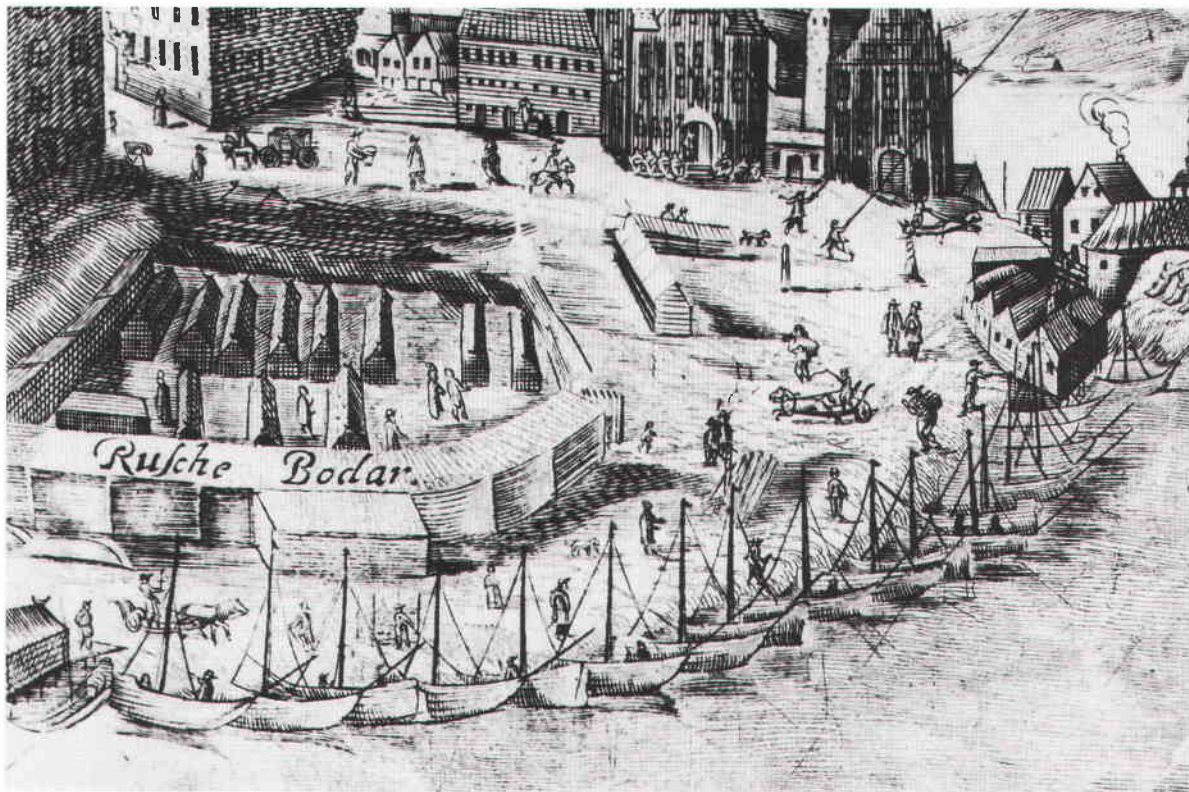
Vid Götgatans västra sida närmast torget byggdes några nu rivna stenhus och längre upp på gatan lät Louis de Geer i slutet av 1640-talet uppföra en traditionell länga vid Mariagränd och omkring 1650 sitt lilla eleganta holländska palats med en för Stockholm helt ny och modern arkitektur – idag hemvist för den holländska ambassaden.¹⁵ Vid Peter Myndes backe byggde under 1640-talet rådmann Anders Henriksson, skraddarmästare Frans Bock och kyrkvärden Lars Mårtensson Remmare sina hus.¹⁶ Dessa byggnader hade, liksom den övriga 1640-talsbebyggelsen, ursprungligen ett för tiden mycket karaktäristiskt utseende med höga rikt dekorerade gavelfasader i tysk/nederländsk renässansstil. De har genomgått upprepade ombyggnader och uppvisar idag utåt mycket litet av sin ursprungliga arkitektur.

Louis de Geer ägde också en tomt norr om nuvarande Brännkyrkagatan mot torget som efter flera ägarbyten 1670 kom att förvärvas av Pontus Fredrik de la Gardie. Tomten bebyggdes med det största och praktfullaste privatpalatset på Södermalm; anläggningen hade en flygelomgårdad gård ned mot Mälaren.¹⁷ Det är sedan länge rivet.

Den stora tomten söder om torget var stadens. Här bör man redan från början ha räknat med att stadsdelens "rådhus" skulle ligga – på samma sätt som Norrmalms kämnärskammare förlades till nuvarande Gustav Adolfs torgs norrsida.¹⁸ Murmästaren Hans Drizsel fick 1646 uppdrag att lägga grunden till en ny byggnad här och under sommaren detta år levererades

Kvarteret Stadsgården som det redovisas i Johan Holms tomtbok över Katarina församling 1674.
 Vid sidan av järngraven ser vi Södra stadshuset med sina flyglar och de omgivande kvarterens konturer. SSA.

Södermalmstorg. Detalj av kopparstick av Wolfgang Hartmann, 1650. SSM.

7.400 gråsten och 3.000 murtegel till "stadens hus, som bygges på Södermalm ovan Ryssegården".¹⁹ En odaterad karta i krigsarkivet visar den "nya stenbyggningen" längs Götgatan medan fortfarande vid tomtens norra del mot Södermalmstorg redovisas en äldre bebyggelsegräns – en mot torget utstickande byggnad, som man kan känna igen från andra kartor från 1640-talet som visar läget före stadsplaneregleringen på Södermalm.²⁰

Som nedan närmare beskrivs kom det att dröja innan Södra Stadshuset på allvar kom till uppförande. Kåmnärskammaren fick sålunda inrymmas i andra lokaler så länge.²¹ Man kan också konstatera att till exempel de danska så kallade spionkartorna från omkr

1650 anger att hela tomten nyttjas för ryska bodar.²² De ryska bodarna eller ryssgården var namnet på den plats som 1638 började avröjas för anordnande av en handelsplats för ryska köpmän – en ersättning för en tidigare plats på stadsholmen. Anläggningen stod klar 1641.²³ Kronan hade förordnat om denna mark över huvudet på staden.

Statsmaktens självsvåldighet när det gällde stadens tomtmark upprepade sig när man i strid mot stadens vilja 1661 skänker bort stadshustomten till det nybildade generalfaktoriet och i samband därmed beslutar att tvinga staden att flytta bort ryssbodarna – något som ju inte genomfördes.²⁴ Tomtens vidare öden framgår av följande kapitel.